

УДК 340.12

Подоляк-Богачек Е.Б.,
аспірант кафедри адміністративного права
та процесу, фінансового і інформаційного права
Львівського університету бізнесу та права

ЗАСАДИ ВІДОБРАЖЕННЯ ЯВИЩА КОРУПЦІЇ У ДЖЕРЕЛАХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ АНТИЧНОЇ ІНДІЇ

Викладено узагальнення щодо соціально-правової оцінки проявів корупції, її тенденцій, що є характерними для античного етапу процесів право- та державотворення в парадигмі політико-правових процесів в Індії, розглянуто питання формування ефективної антикорупційної системи у окреслений період розвитку правової науки. Визначено особливості організації соціально-правового буття стародавньої Індії на засадах симбіозу філософської думки та релігійних постулатів.

Ключові слова: корупція, прояви, протидія, соціально-правовий аспект, профілактика.

Изложены обобщения относительно социально-правовой оценки проявлений коррупции, ее тенденций, характерных для античного этапа процессов становления права и государства как самостоятельных институтов в парадигме политико-правовых процессов в Индии, рассмотрены вопросы формирования эффективной антикоррупционной системы в означенный период развития правовой науки. Определены особенности организации социально-правового бытия древней Индии на основе симбиоза философской мысли и религиозных постулатов.

Ключевые слова: коррупция, проявления, противодействие, социально-правовой аспект, профилактика.

In this article the generalizations on social legal estimates of corruption, trends that represent antic state of legal sphere, addresses to the social and economic consequences of corruption in society has been analyzed and the basic direction of counteraction to this negative phenomenon were underlined.

The characteristics of the social and legal life of Ancient India were determined by total domination of philosophical and religious spheres over traditional forms of modern states governance that ensure proper implementation of control measures in modern society - law, stratification of political forces, preventive and repressive components of the law. The function of system-building concept of the social system of Ancient India is performed by a caste model of society with clear and axiomatic differentiation of potential of each of the five castes in the aspect of use of the social benefits. It was underlined that due to the low level of specialization of the law as a complex social institute, the appearance of corruption in the sources of social-politic knowledge of the ancient period is projected through the very foundation of the society itself, so we marked up the essential thesis of different social realms to consolidate corruption as it has been perceived by the representatives of antic period. An effort to produce the specific comparative-functional analysis of the forms and the very understanding of corruption in the antic and modern periods of legal sphere development were made. Experience of counteracting corruption in different periods of Ancient India was consolidated with the chronological-functional criteria and summarized in next components: period of Upanishads; period of Buddhism; period of Manu. Due to the content of ancient sources of political-legal thought of India the restructuration and specification of the public mechanism were represented in the light of corruption counteraction.

Keywords: corruption, the appearance, counteraction, social legal aspect, prophylaxis.

Постановка проблеми. Феномен корупції, як соціальне явище, з моменту введення в систему понять та категорій (вперше зустрічається в звітах античного міста-держави Лагаша за часів правителя Урукагина, які датуються другою половиною XXIV ст. до н.е., які знайшли своє відображення у трактатах «Артхашастра» [1, с. 122-124]) зазнав кардинальних етимологічних трансформацій. Аутентичне сприйняття корупції (від лат. *corruptio* – спільна діяльність групи осіб у певній сфері та *ruptura* – знищення, руйнування, те, що призводить до занепаду; або від лат. *corruptura* – гниття, псування [2, с. 127]) асоціювалось з процесом трансформації

навколишнього середовища та його елементів у формі втрати ними власних корисних властивостей чи погіршення їх якості. Зважаючи на необхідність конвергенції античної правової науки з соціальними тенденціями, термін «корупція» було інтегровано у систему правових понять-категорій з метою узагальнення комплексу правопорушень, що вчинялись представниками влади та носили корисливий характер (для прикладу – у політичних трактатах Стародавньої Греції даний термін використовувався для позначення фактів перевищення державними службовцями розмірів матеріальної винагороди за службову діяльність, оскільки одержання «дарунків» було легітимним в межах певного майнового ліміту [3, с. 59-60]).

Аналіз дослідження даної проблеми. Окремі питання дослідження форм репрезентації корупційного феномену у парадигмі ретроспективних політико-правових формацій відображені у дослідженнях В. Авер'янова, С.-Р. Акерман, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, А. Васильєва, В. Вовк, І. Голосніченка та інших.

Метою даного дослідження виступає виокремлення особливостей відображення феномену корупції у соціально-правовій думці Античної Індії шляхом проектування положень історичних джерел даного періоду на площину сучасного розуміння даного деструктивного явища.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи історико-правовий вимір трансформації корупції неодмінно слід розкрити особливості рефлексії даного феномену у джерелах політико-правової думки античної Індії (період середини 20-16 століть до н.е.) – ведичних збірках: Рігведі та Саміведі. Дані збірки становлять собою форми консолідації античних правил організації державного управління, форм норморегуляції соціального життя, а відтак містять вказівки на фактори дестабілізації даних підсистем, у тому числі – корупцію [4].

Особливістю організації соціально-правового буття стародавньої Індії слід визначити тотальну домінацію симбіозу філософської думки та релігійних постулатів над традиційними для сучасних держав формами забезпечення належної реалізації заходів по управлінню суспільством – право, стратифікація політичних сил, превентивно-репресивні положення законодавства тощо. Функцію

системотворчої концепції побудови суспільного ладу тогочасної Індії виконувала кастова модель суспільства з чіткою та аксіоматичною диференціацією потенціалу кожної з п'яти каст щодо користування соціальними благами. Очевидна в умовах сьогодення дискримінація, властива описаній соціально-структуризаційній моделі, все ж не піддавалась сумніву щодо її апологічності з поняттями справедливості, оскільки, ідентифікувалась як така, що заснована повелінням божества, представником якого на землі виступає «славний раджа». Відверта диспаритетність статусів окремих субструктур суспільства зумовлена, у тому числі формуванням владного апарату тільки з представників доміантної касты – брахманів, безальтернативно породжувала передумови для когерентності корупційної складової у сфері державного управління та каталізувалась відсутністю навіть формальних механізмів протидії зловживанням представників державно-владного апарату. Сакральність описаного соціального порядку превентувала потенційні рухи соціального протистояння фактичному гніту безправної більшості правлячою меншістю, яка заручалась протекторатом богоподібного правителя та законів, зорієнтованих тільки на обмежений континіум соціального ареалу держави. Визначальним парадоксом Індії постає сутнісно-антагоністична взаємодетермінація у системі корупція – удосконалення законодавства даної політико-територіальної організації. Для збереження владних позицій на випадок соціального обурення, владна верхівка, а саме верховні брахмани, які виконували функції радників правителя та водночас уособлювали вищий орган законодавчої влади держави прикладали усіх зусиль щодо детальної регламентації власного привілейованого права на провадження публічної влади, відтак мимохідь призводили до деталізації формозмістовних компонент політико-правових інститутів держави. Таким чином зловживання публічною владою водночас слугувало передумовою розробки інноваційної, за ємнісним критерієм, системи законодавства для означеного періоду.

Для зручності та послідовності аналізу ключових аспектів відображення сутності корупції в джерелах політико-правової думки Стародавньої Індії дотримуватимемось хронологічної послідовності висвітлення закономірностей поступової видозміни провідних течій останньої у формах домінуючих у різні періоди бачень оптимальної

організації державного механізму (з властивими кожній з них підходами до протидії деліквентним явищам):

- період упанішад;
- концепція буддизму;
- джайнізм.

Концепція управління в Стародавній Індії періоду упанішад обґрунтовано вважається дослідниками основоположною концепцією, що відіграла роль базису для подальшої конвергенції правової думки з потребами, які диктувались перманентним соціальним поступом та правовою аномією, зумовленою недосконалістю правового конструкту названої державної формації. «Функціонально упанішадизм (від лат. «упанішада» – навчання у діалозі з наставником) забезпечив диверсифікацію філософської та правової підсистем соціальної свідомості та започаткував подальший поступальний розвиток правових норм як соціально-політичного продукту самостійного від філософсько-міфологічних підходів, які пронизували усталену модель світосприйняття того часу» [5, с. 34]. Гомогенізація правового простору неодмінно детермінувала деталізацію таких правових інститутів як структура механізму управління, ідентифікація юрисдикції кожної з ланок державної влади, встановлення кваліфікаційних цenzів для заміщення посад, пов'язаних зі здійсненням владних функцій та, що найважливіше – визначення критеріїв оцінки правомірності реалізації владних повноважень представниками держави.

Як відзначає відомий дослідник комплікативних феноменів у діяльності державного апарату ранніх етапів державотворення Голмс С. : «Відсутність спеціалізованої правоохоронної структури в Стародавній Індії не свідчила про незастосування процесуального алгоритму відновлення правопорядку, порушеного відхиленнями від усталених політичних поглядів правлячої еліти. Здійснення цієї функції (звісно ж у спрощеній формі) покладалось на «псевдосудочинство» монаршої особи, тобто визначення правомірності чи протиправності досліджуваного епізоду діяльності службовця залежав від суб'єктивних поглядів правителя. Відносність критеріїв оцінки правомірності діяльності службовців призводив в основному до ситуації, при якій факт акцентуації уваги на певній службовій особі неодмінно завершувався суворим покаранням останнього

в цілях загальної превенції» [6, с. 211-212]. Однак, вважаємо за доцільне деталізувати наведене твердження, оскільки, фактична відсутність законодавчої функції у сучасному спеціалізованому розумінні, не свідчить про відсутність альтернативних (традиційних, філософсько-ідеологічних, морально-психологічних) форм фіксації номенклатури девіативних явищ. Що стосується розкриття типових порушень у процесі здійснення державного управління, партикулярні нариси останніх знаходимо в положеннях Рігведи: «Воістину – одна справа – блага, інша – приємна. Обидві вони з різними цілями тому сковують людину. Добре буває тому хто притримується благого; первинну ціль втрачає той, хто обирає з них двох приємну... Розумний, помисливши, розрізнить їх, оскільки він надасть перевагу благому над приємним. Нерозумний, для тлінної насолоди надасть перевагу приємному над благим. Не повинна людина радіти багатству: хіба зможемо ми володіти ним коли побачимо тебе, – Яму – бога смерті?... Знаю я, що багатство непостійне, оскільки не досягнути вічного невічним... Насолоджуйся наданим тобі, не посягай на майно інших...» [7, с. 123].

Оскільки положення Рігведи де-факто – настанови правителю для успішного владарювання над народом, приходимо до висновку, що домінантним фактором флуктації управлінських процесів, на викорінення котрого були спрямовані останні – надмірна меркантильність. Екстраполоючи отримані висновки на площину сучасного досвіду управлінських процесів у публічному апараті беззастережно можемо стверджувати що йдеться про корупційні правопорушення у формі зловживання владою та перевищення владних повноважень з метою одержання неправомірної вигоди. Постає запитання якими були наслідки для посадовця, в діях якого простежувались ознаки даного типу корупційних діянь в наведений період в практиці державного управлінського апарату Індії? «Комплексний аналіз документальних джерел даного періоду свідчить, – як зазначає І.П. Голосніченко, – що оскільки влада правителя базувалась на сакральних уявленнях про емергенцію правлячої верхівки, нівеляція приписів верховного носія влади прирівнювалась до відступу від істинної (на думку апологетів цієї влади) релігії та її настанов, а отже, порушували

вищий порядок. Особу, якій інкримінувались названі порушення піддавали найсуворішому покаранню – страті» [8, с. 76].

Таким чином, концептуальними моментами регламентації явища корупції у документальних джерелах періоду упанішад у політико-правовому континенті Стародавньої Індії виступали:

- ідентифікація даного явища як протиправного та наділеного ознаками деструктивності щодо механізму здійснення державної влади;

- визначення форм існування корупції лише у частині матеріальних правопорушень корисливого характеру;

- безальтернативна форма реагування на факти корупційних правопорушень у вигляді застосування вищої міри покарання – страти;

- евентуальність протидії корупційним правопорушенням (правитель та вищі посадові особи, які і уособлювали владу користувались імунітетом від інкримінації корупційної заангажованості внаслідок відсутності внаслідок відсутності спеціалізованої, та що найважливіше, – незалежної ланки правоохоронної системи в державі).

Реструктуризація поглядів на оптимальний алгоритм здійснення державної влади та управлінської діяльності як форми прояву останньої в політико-правовій думці Античної Індії пов'язуються з інтеграцією буддизму у сферу соціальної практики в якості домінуючої концепції організації соціального порядку. Визначальними позиціями, на яких базувалась названа течія виступали проголошення соціальної рівності та альтруїстичності системотворчими базисами усієї публічної системи Індії, що безумовно контрастувало з попередньо окресленими засадами кастового поділу та соціальної сегрегації. Провідним ідеалом буддизму на етапі його розвитку у соціальній практиці Античної Індії слугувало перманентне прагнення індивіда до самовдосконалення через відречення від матеріальних благ, посвята себе служінню оточуючим тощо. Таким чином, зважаючи на інтегративність соціального середовища, політична підсистема суспільства також зазнала істотних видозмін під впливом поглядів буддизму.

Есенцію наслідків інтеграції постулатів буддизму у площину державного управління Античної Індії знаходимо в положеннях

«Трипітаки» – консолідованої збірки настанов та регламентів провадження владно-управлінської діяльності. Як відзначає О.В. Чебунін: «Палійський канон, або ж Трипітака є продуктом комплексних змін світосприйняття не лише на базовому соціальному, але й на вищому – державному рівні. Положення буддизму щодо утримання від надмірних задоволень власних потреб диктувало вимоги населення щодо наближення рівнів правового, соціально-економічного та політичного забезпечення заможних громадян та простого люду. ... чим утворювався інноваційний підхід до розуміння сутності владних повноважень як інструменту що повинен слугувати цілям добробуту усієї держави а не лише обраних її представників» [9, ст. 71-72]. Супутніми проявами «гуманізації» державного управління в Античній Індії виправдано виступили диференціація повноважень між ланками державного апарату, чітке окреслення повноважень посадових осіб, забезпечення доступу до здійснення політичних повноважень значної частини населення (тотального паритету у цій сфері не існує навіть у сучасних умовах соціального устрою Індії), та, що найважливіше – запровадження системи покарань за відступ від офіційно-регламентованої процедури службової діяльності. Погоджуємось з позицією О.О. Шевченка: «Казнокрадство та непотизм, властиві ранньому етапові державотворення в Індії були істотно обмежені у своїх проявах у зв'язку з запровадженням найсуворіших покарань що застосовувались до носіїв владних функцій. Визначальна заслуга у реалізації вказаних змін відводиться універсальному продуктові філософської думки того часу – Трипітаці» [10, ст. 52].

Ефективність викорінення корупційних проявів зі сфери державного управління в Індії в період античності пояснюється також фактичною довільністю провадження процедури розслідування у справах про делікти представників влади. Таким чином уся повнота повноважень у цій сфері виступала прерогативою раджі, який, у свою чергу, задля підвищення власного авторитету безкомпромісно зводив алгоритм розслідування до твердження: «Зійшовши з праведного шляху готуйся до страждань...бо того народ звинувачує хто дійсно провинився, втративши довіру та повагу підданих» [11, ст. 195]. Зважаючи на деструктивність наслідків акцентуації уваги верховної влади на

діяльності конкретного службовця внаслідок соціальної дисоціації наслідків такої діяльності з усталеними поняттями справедливості та ефективності, переважна більшість девіативних намірів корупційного типу превентувалась ще на рівні свідомості носія владних повноважень.

Однак визначальним в цілях реалізації когнітивних завдань даного дослідження виступає джайнізм як напрям розвитку політико-правової думки Античної Індії. Постулати даної соціальної течії знайшли своє відображення в найвидатнішому зібранні вчень, настанов та трактатів політичного, управлінського та дисциплінарного характеру досліджуваного періоду становлення державності – «Артхашастри». Новаційність положень даної збірки полягала у тотальній реконсидерації базисів соціальної організації Індії: скасування катової системи суспільства, нівеляції вед як аксіоматичних приписів норморегулятивного характеру, і найголовніше – спростування теологічної компоненти сприйняття інституту публічної влади. Десакралізація державної влади призвела до спростування тезису про богообраність представників держави, а відтак і до заперечення раціональності спадкового характеру набуття права на зайняття державних посад, відтак було актуалізовано конвергенцію публічного апарату та соціального середовища. Подолання вибіркового доступу окремих каст до процесів державного управління як наслідок інституціоналізації положень Артхашастри у соціальне буття – ніщо інше як подолання непомітності становлять феномен корупції).

Апологети джайнізму вперше надали формального виразу концепції пріоритету емпіричного досвіду та практичних навиків у сфері управління над соціальним статусом та походженням індивіда, у такий спосіб забезпечивши не лише істотний прогрес у сфері регламентації інституту професійного відбору та підвищення ефективності публічної влади, але й реструктуризували архетипний підхід до укомплектування державного апарату з числа найзаможніших верств населення, для яких владні повноваження виступали лише засобом подальшого збагачення. У свою чергу відступ від теологічних засад інтерпретації генезису публічної влади надав простір для інтеграції теорії публічного договору у соціальну свідомість, згідно тверджень якої держава позиціонувалась лише як

інструмент досягнення соціального блага, втрачаючи при цьому значення самоцілі. Державні службовці, як репрезентатори держави, у свою чергу поставали вже не у ролі привілейованих суб'єктів, а сприймалися як наймані працівники, владні повноваження котрих надаються їм народом на строковій основі з встановленням відповідальності за ефективність їх здійснення. Очевидно, що вказана система трансформацій, хоча і у латентній формі, але все ж відіграла ключову роль у процесі протидії корупційним проявам у публічно-правовому сегменті.

В контексті висвітлення форм регламентації антикорупційних заходів у положеннях Артхашастри покажемо, на нашу думку, слід визнати наступний фрагмент: «При обмежених можливостях людині достатньо жмені ячменю, втім, як тільки повернеться достаток, та ж людина дивиться на весь світ неначе на порошок! Саме тому зміна становища людини визначає оцінку речей загалом. Якщо ти раджа, призначено тобі дойти державу, а підданих усіх тримати у достатку. Не забувай – розсудливий та далекоглядний хазяїн корову доїть для себе, однак і теля погодувати не забуде. Коли усі піддані ситі – віддячать правителю сторицею» [12, с. 176]. Загальне на перший погляд твердження, спроектоване через призму соціальних реалій того часу набуває визначально-нового значення. Усталена концепція соціально-економічного забезпечення службових осіб в античний період становлення державних інститутів базувалась на засадах відсутності державного механізму оплати праці даної категорії осіб, що відтак призводило до необхідності останніх компенсувати даний фактор поборами населення, казнокрадством та іншими способами, які йдуть в розріз з засадами законності та домінації права. Інноваційність досвіду становлення правової системи Античної Індії полягала у запровадженні нормативів оплати праці носіїв владних повноважень за рахунок державної казни. Формальне закріплення права службовців та кореспондуючого йому обов'язку держави по виплаті заробітної плати вперше відбулось у положеннях Манавадхармашастри (Законів Ману). Як відзначає австрійський теоретик права та фундаменталіст у сфері функціонально-інституційної організації апарату державного управління Ганс Кельзен: «Походження державної влади цілком слушно обґрунтовується різноманітними теоріями правової та інших соціальних наук, однак беззаперечно, що прототипом сучасної

організації влади у державі є досвід Індії, відображений у історичних джерелах, що збереглись до наших днів. ... Складно уявити звичну для нас модель держави без тих нововведень, які були запропоновані представниками правової думки давньої Індії, зокрема і без запропонованої у цей період системи оплати службової діяльності...» [13, с. 211-212].

Висновки. Таким чином, досвід запобігання корупції в Античній Індії зводиться до наступних інновацій, введених у сферу соціально-правового буття:

1) Запровадження інституту моніторингу соціальної думки як заходу виявлення потенційної корупціогенності державних службовців;

2) інституціоналізація системи покарань за діяння з ознаками корупції (зловживання владою, казнокрадство тощо);

3) започаткування засад механізму професійного відбору на засадах домінації практичного досвіду над соціальним походженням та майновим статусом претендента;

4) введення інституту оплати праці державних службовців та заборона одержання майнових благ з альтернативних джерел.

Література:

1. Бонгард-Левин Г.М Древняя Индия. История и культура. / Григорий Максимович Бонгард-Левин. – СПб.: Алетейя, 2001. –288 с.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: А ТЕМП, Азъ, У-ФАКТОРИЯ, Изд. группа, 2004. – С. 944.
3. Теория смешанной конституции в античности: критический анализ политических взглядов Полибия. / К. фон Фриц / пер. с англ. (Серия «Профессорская библиотека»). – СПб.: Издательство СПбГУ, 2007. – 419 с.
4. Філософія як історія філософії: Підручник / за заг. ред. Ярошовця В.І. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.
5. Гайдук А. В. Заходи адміністративного примусу у боротьбі з корупцією в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Гайдук Андрій Валерійович. – К., 2006. – 193 с.
6. Голмс С. Політична корупція античної доби / С. Голмс, А. Шайо]. – К.: К.І.С., 2004. – 440 с.
7. Th. Aufrecht. Die Hymnen des Rigveda. 1—2. Teil, 3. Auflage, Berlin, 1955.– 322 p.

8. Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права. – К.: Вища школа. – 1991. – 427 с.
9. Чебунин А. В. Китайский буддийский канон. История проникновения и становления буддизма в Китае: [монография] /А. В. Чебунин. — Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс ФГОУ ВПО ВСГАКИ, 2009. — 278 с.
10. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн / О. О. Шевченко. – К.: Атіка, 1998 – 364 с.
11. Чебунин А. В. Веная-питака (буддийский канон): [монография] /А. В. Чебунин. — Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс АНТЕЙ, 2011. — 412 с.
12. Антология мировой философии в четырех томах. Философия древности и средневековья часть / под ред. В. В. Соколова. – М.: «Мысль» – 1969. – 576 с.
13. Кельзен Г. Чистое учение о праве и аналитическая юриспруденция / Г. Кельзен; пер. с англ. А. А. Краевского. – СПб.: ООО Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2011. – 675 с.

УДК 347.73

Пудрик Н.С.,
здобувач кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПОДАТКОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ ТА СУМІЖНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена доктринально-системному дослідженню податкового провадження та суміжних до нього теоретико-правових категорій. Автором надано визначення таким динамічним та одночасно теоретико-неоднозначним категоріям, як «процес», «провадження», «процедура» та «юрисдикція». Виявлено, позначено та охарактеризовано три основні підходи до розуміння змісту і правової природи «податкового процесу», зокрема – юрисдикційний, позитивний, нормативно-установчий. Автором висловлено своє ставлення до раціональності зазначених підходів і запропоновані можливі